

הרצאה במכון ללימודים איראניים, אוניברסיטת תל-אביב

נדודי היהודים במרחב האיראני

בן-ציון יהושע

בלימודי באוניברסיטה ביקשתי לכתוב עבודה סמינריונית על יהדי אפגניסטן מבלי לדעת למה אני מכניס את ראשי. הפרופסור המכובד שלי, ששמו שמור במערכת, אמר לי: בן-ציון, עזוב את אפגניסטן. אנחנו לא יודעים עליה דבר וחצי דבר. אין עליה חומר. קח לך תעודה מאיטליה וכתוב על אחת הקהילות שם. יש מספיק חומר ביבליוגרפי על איטליה. על אפגניסטן לא נכתב דבר ולא תמצא דבר. אודה ואתוודה, ברוב תמימותי לא הבנתי למה אין חומר על יהודי אפגניסטן. הצעתי לפרופסור המכובד, שאכתוב על רב סעדיה גאון. 'טוב מאוד', אמר הפרופסור. מה תכתוב עליו? הצעתי לכתוב על הפולמוס בינו לבין חיווי הבלכי. הוא אהב את הנושא. בדלת אחורית נכנסתי לנושא האפגני וגיליתי שיש חומר רב והותר. צריך רק לנבור ולנבור, לחפש ולמצוא. זאת הייתה עבודתי הראשונה. אחריה חקרתי את מנהגי החתונה אצל יהודי אפגניסטן, עבודת שדה שרובה ראיונות. להפתעתי העבודה זכתה להדים חיוביים לאחר שהתפרסמה בשנתון 'שבט ועם', שיצא על-ידי ועד העדה הספרדית. בעקבות העבודה החל מוזיאון ישראל, באמצעות נועם ברעם בן-יוסף, ללמוד את הנושא, לאגור מוצגים וכך יצאה התערוכה 'בואי כלה' על מנהגי חתונה של יהודי אפגניסטן.

ככל שהעמקתי ללמוד על יהודי אפגניסטן, רק טבעי היה שאגיע ליהודי משהד באיראן, שהם אבותיה של קהילת הראת באפגניסטן ואבותיי שלי. חמש עשרה שנות עבודה מפרכת הביאו לעולם את ספרי רב-ההיקף 'מנדחי ישראל באפגאניסטאן לאנוסי משהד באיראן', שיצא לאור במוסד ביאליק. רק הביבליוגרפיה של הספר משתרעת על 31 עמודים. הספר הזה בהיקף של 750 עמוד יצא לאור בשנת 1992 ואזל עד מהרה.

בעקבות הספר, נתבקשתי על-ידי קולומביה יוניברסיטי והוצאת בריל בליידן הולנד, לכתוב את הערכים על אפגניסטן ועל ח'וראסאן לאנציקלופדיה על היהודים בארצות האסלאם.

בעקבות הספר נקראתי על-ידי 'נתיב לשכת הקשר' לצאת בשליחות ממלכתית אל הקהילות היהודיות במדינות המוסלמיות של מרכז אסיה. במרחבים העצומים האלה של פזורי היהודים עסקתי בבניית מרכזי הכשרה מקצועית ואולפנים לעברית לקראת עליית היהודים שישבו על מזוודות. במקביל עסקנו בחילוץ יהודים מארצות מצוקה והעלאתם לארץ, לעתים תחת אש. מטוסים נחתו והעלו יהודים. לא נותר יישוב יהודי בארצות המוסלמיות של מרכז אסיה הסובייטית, שרגלי לא דרכו עליו. חקרתי, דרשתי ותיעדתי את חיי היהודים שם בראיונות ובתעודות וממראה עיני על מנהגים ומסורות. זמן קצר לאחר מכן

היישובים שתיעדתי התרוקנו מיהודיהם שעלו ארצה או התפזרו באירופה ובאמריקה.

המפגש שלי עם יהודי איראן, בוכרה ואפגניסטן עורר בי את השאלה המרכזית: מיהם היהודים האלה הפזורים על פני אלפי קילומטרים מרובעים ורחוקים פיזית זה מזה? האם יש קשר ביניהם? האם מוצאם אחד הוא? הספרים שנכתבו על הקהילות עסקו בכל קהילה בנפרד ולא התעמקו בשאלת הקשר הלשוני, האתני, התרבותי וההיסטורי שביניהן. לראשונה הבאתי בספרי 'מאחורי מסך המשי' את שלוש הקהילות האלה היושבות בחבל ח'וראסאן באכסניה אחת.

מצאתי שיהודי המרחב האיראני פרס-איראן, בוכרה ואפגניסטן, החיים במשולש ההשרדות הח'וראסאני, הם חטיבה תרבותית אתנית אחת על מאפייניה הייחודיים של כל קבוצה בתוכה. היהודים נרדפו על דתם ואמונתם לאורך דורות ועוררו את קנאת הסובבים אותם שביקשו להטמיע אותם, קודם בחברה הזורואסטרית ואחר כך בחברה המוסלמית. כשנרדפו היהודים בצלע אחת של המשולש, הם נסו על נפשם ומצאו מקלט בצלע אחרת של המשולש.

אנו מוצאים כי יהודים, ארמנים וכורדים, הוגלו בשנת 1610 מהקווקז לקזווין, לגילן ולרשת והסביבה, על-ידי עבאס ה-1. לאחר 120 שנה של התיישבות, בשנים 1732-1747 הגלה נאדיר שאה את יהודי צפון איראן, יחד עם כורדים וארמנים, אל מעוז השיעים בעיר הקדושה משהד וזאת כדי לנטרל את הרוב השיעי של משהד, שנואי נפשו של נאדיר שאה. הניב הפרסי שבפי יהודים אלה היה גולפאיגאנית, גיליקי, ניב המדובר בגילן ובגולפאיגאן וגם במערב הפרובינציה של אספהאן. הניב רווח אצל אנוסי משהד במשהד וגם במקומות מושבם באפגניסטן ובערי מסחר אחרות. כל עוד נאדיר שאה היה בחיים איש לא נגע לרעה ביהודים שנהנו מחסותו, אולם לאחר מותו של נאדיר שאה, החלה מסכת רדיפות של המיעוטים הלא שיעים.

רדיפות דת מלוות בפוגרומים

חיי היהודים במרחב האיראני – פרס – בוכרה ואפגניסטן – היו חיים של רדיפות ושנאת ישראל הן במחוזות סוניים והן במחוזות שיעיים. גם כשהמניע היה כלכלי והסביבה הנוכרית קינאה בהצלחת היהודים, המגמה הייתה להשפיל את היהודים ובסופו של תהליך לאסלם אותם.

מעט אנו יודעים על ה'צ'לה' – יציר כפיו של אמיר בוכרה. פירוש השם: חצי מוסלמי וחצי יהודי. יהודים בוכרים, בעיקר ממשפחות אמידות, הצטוו באמצע המאה ה-18 להתאסלם. היהודים זכו לכינוי גנאי ונקראו 'ג'והוד'. נגזרו עליהם גזרות משפילות ותשלום מסים שמוסלמים היו פטורים ממנו. גם גביית המס הייתה כרוכה בהשפלת היהודי. המסר היה: אם רצונך להשתחרר מההשפלה ומן המסים, עליך להתאסלם ולקיים את מצוות האסלאם. יהודים שסירבו להתאסלם הושלכו מן המינרט פוה-י קאלון אל מותם או הוטבעו במאגר מים. ה'צ'לה' חיו חיי אנוסים – הם שמרו בסתר על אמונתם היהודית וכלפי חוץ נהגו כמוסלמים. פרופ' זנ"ד מציין כי היו שלוש קבוצות של מתאסלמים: 1.

מתאסלמים מרצון; 2. מתאסלמים מתוך כפייה; 3. מי שאוימו לקבל את האסלאם או למות. משערים שכאלף נפש נאלצו להתאסלם. ברגע שיכלו, רבים מהם ברחו לטורקסטן – ארצות הכיבוש של הצאר הרוסי ושם חזרו ליהדות שלימה. מי שלא ברח ונותר לחיות כאנוס, נטמע במרוצת השנים בחברה המוסלמית. גר בשכונה מוסלמית, צאצאיו נשאו נשים מוסלמיות ונקברו כמוסלמים. בדומה לאנוסי משהד, גם 'ל'צ'לה' היה יתרון כלכלי חשוב בהיותם מוסלמים. הם יכלו לסחור בחופשיות גם במקומות שיהודים לא יכלו לסחור בהם וכאמור היו פטורים ממס גולגולת שהוטל על יהודים. בעוד שאנוסי משהד מחקו ברבות השנים את השמות המוסלמיים שלהם, ה'צ'לה' הבוכרים עדיין שומרים על שמם המוסלמי, למרות שחזרו ליהדות שלימה: אמינוב, בבאחאנוב, חסנוב, שמסיוף, סולימאנוף, סעידוף, רחמנוב עבד אל רחמנוב, ערבוב ועוד. ההגירה אם כן הייתה מתוך רצון לחזור ולהיות יהודים בגלוי.

ד"ר חביב לוי, חוקר תולדות יהודי איראן, העלה את הסברה שבמרוצת הדורות כמיליון נפש באיראן קיבלו בכפייה או ברצון את האסלאם. אפשר לקבל או לחלוק על המספר האדיר הזה, אבל לאורך ההיסטוריה של יהודי איראן תופעת האיסלום בכפייה ליוותה את חייהם. היו גם תופעות של התאסלמות מרצון או הצטרפות לבאהיים כסטטוס חברתי. תמונה עגומה על אינוס יהודים בכוח הזרוע ובריחת יהודים על נפשם מובאת בכרוניקות המחורזות של באבאי בן לוטף ובאבאי בן פרהד. קרובה לזמננו היא פרשת האנוסים במשהד המוכרת יותר. ראשיתה בעלילת דם שהתפתחה לרצח, לשוד וביזה ולכפיית האסלאם. בערב פסח של שנת 1839 נרצחו 37 יהודים, רבים נפצעו, בתי-כנסת הועלו באש ונבזז רכוש יהודי רב. גרוע מכל, נגזר עליהם לקבל את האסלאם השיעי, אם חפצי חיים הם. כאלפיים נפש ברחו כעבור שנה (1840) למרו בטורקמניסטן ובעיקר להראת שבאפגניסטן לאחר ששיחדו את כהני הדת. האנוסים חזרו בגלוי ליהדותם בהראת והקימו את הקהילה האפגנית בת ימינו. עד אז קומץ יהודי הראת באפגניסטן חיו ללא עמוד שדרה רוחני וכלכלי. בואם של המשהדים, שהיו בעלי ניסיון במסחר בינלאומי ובתיווך בסחר בין אנגליה להודו, שינתה את מעמדם הכלכלי של היהודים ששלטו על חלק ניכר מהייצוא של אפגניסטן. היהודים ייצאו פרוות קראקול, שטיחים ופירות יבשים לאירופה באמצעות הרכבת הטראנס כספית בסמרקנד וגרפו עושר רב. כמעט ולא היו בעלי מלאכה יהודיים כי כולם עסקו במסחר, החל ממוכרי גפרורים, רוכלי סידקית בכפרים וסוחרים ברמה בינלאומית. ההנהגה הייתה מורכבת מהמהגרים משהד להראת. קמו אישים בעלי שיעור קומה בכל קנה מידה, דוגמת בני משפחת גרג'י, ששמם מעיד על מוצא אבות אבותיהם הגורג'ים. קהילת הראת עברה מהפך. קמה לה הנהגה, קמו מוסדות חינוך, קמו בתי-כנסת, מקוואות. המנהיגות הדתית בראשות משפחת גרג'י ניהלה את חיי העדה ביד רמה בין השנים 1840 עד לעלייתם ארצה בשנת 1950 (110 שנים תמימות). הרבנות עברה מאב לבנו וחינוכם של בני רבנים הייתה בעשר דרגות גבוהה יותר מהחינוך הכלל קהילתי.

בשנת 1856, כעבור 17 שנה לאחר חזרתם של אנוסים ליהדותם בהראת, נכבשה העיר הראת על-ידי הצבא הפרסי הק'ג'ארי. הפרסים לא שכחו למשהדים את עוון חזרתם של הג'דיד אל אסלאם ליהדות ובגידתם באמונה

השיעית. הם הוגלו מהראת למחנה ריכוז בפרברי משהד, בעיצומו של השלג הכבד, במסע הַרָה אסון שגבה חיי אדם. תעודה בת הזמן (קורות זמנים של מולא מתתיה גרג'י) מספרת על תלאותיהם של הגולים שהושמו במכלאות של בהמות בפרברי משהד:

כל הארץ והשמים, היו דבוקים זה בזה מקור ומשלג. גם הנוכרים בכו על מצבנו. כמה בעלי מומים, טף, עניים וזקנים מתו מרעב ומצמא וקור וטורח הדרך ופחד חיל הגייסות והיו שנרמסו מתחת רגלי הסוסים אשר לא יבינו לשון, בדרך הזאת השיבו את נפשם לאל.

במחנה הריכוז שליד משהד, באב קודראת, מתו כמה מאות יהודים מרעב וממגפות, במשך שתי שנות שהייתם. היו שחזרו לאמונה המוסלמית שיעית ופדו בכך את נפשם. הבריטים זכרו חסד ליהודי הראת ומשהד, שגילו נאמנות לאנגלים וסייעו לסוכנים בריטיים בכל דרך אפשרית ועל כך יש תיעוד נרחב בארכיונים בריטיים. הבריטים תבעו מהממשלה הפרסית להסיג את הצבא הפרסי מאפגניסטן ולהחזיר את היהודים להראת ונענו בשלילה. רק מצור ימי ופלישה בריטית לנמל בושהר, שפגעו בכלכלה הפרסית ובקשרי המסחר שלה עם הודו, הרתיעו את הפרסים והם נסוגו מאפגניסטן ואפשרו לכלואים לאחר משא ומתן מתיש לחזור להראת ולחדש את החיים היהודיים בה, עד לעלייתם 1950 ארצה בשנת 1950.

משולש ההישרדות – ח'וראסאן – ארץ השמש

כשאנו מדברים על 'משולש ההישרדות' של יהודי ח'וראסאן אנו רואים בקודקוד של המשולש את בוכרה על חמש המדינות המוסלמיות שבהן חיו יהודים בוכרים: אוזבקיסטן, טג'יקיסטן, טורקמניסטן, קזחסטן וקירגיסטן, שבעבר היו רפובליקות סובייטיות; בצלע הימנית-המזרחית של 'משולש ההישרדות' מצויה אפגניסטן ובצלע השמאלית-המערבית מצויה איראן, או בשמה הקדום – פרס. 'משולש ההישרדות' הוא אפוא כינוי למקום מושבם הלא קבוע של יהודים, שחיו במרכז אסיה. הדרך היחידה שעמדה בפני יהודים שנרדפו על נפשם הייתה לברוח מצלע אחת לצלע אחרת בתוך המשולש שבו חיו. עד יעבור זעם. יש והשתקעו במקום מושבם החדש, ויש שנטשו גם אותו לטובת צלע אחרת במשולש ההישרדות. היהודים הנרדפים חיפשו, בדרך הטבע, ביטחון אישי וביטחון כלכלי, זמני או לאורך זמן. זאת כנראה הסיבה העיקרית שהיהודים עסקו במסחר ובמקום מקרקעין העדיפו רכוש נזיל ובר מימוש.

משולש ההישרדות' ממוקם בח'וראסאן שהיא חלק מן המרחב האיראני. האזור מוכר לנו בשמו ההיסטורי 'ח'וראסאן הגדולה', שגבולותיה לא היו קבועים והם השתנו במרוצת השנים. בכמה מקורות נאמר שגבולותיה הגיעו עד לשערי הודו הגדולה (שלפני 1947). ח'וראסאן כללה בתחומה לא רק את מזרח איראן אלא

גם את כל סוגדיאנה וטרנסאוקסניה שבין הנהרות הגדולים – האמו-דאריה והסיר-דאריה שביניהן נמצאת כיום אוזבקיסטן. בימי קדם ח'וראסאן השתרעה על החלק המזרחי של האימפריה הפרסית והיא כללה את המדבר הפרסי הגדול – דַאשְטִי פַאבִיר. בין הערים שנכללו בה, אנו מוצאים את נישאפור וטוס באיראן, באלך והראת באפגניסטן, מרו-מארי בטורקמניסטן; סמרקנד ובוכרה באוזבקיסטן. בצפון היא גבלה בים הכספי ובדרום היא גבלה עם סיסטאן. במזרח איראן והרי הינדו-קוש באפגניסטן.

בימינו גבולותיה של ח'וראסאן הם בצפון-מזרח איראן, רובה של אפגניסטן וחלקיהן הדרומיים של טורקמניסטן, אוזבקיסטן וטג'יקיסטן.

הגבולות העכשוויים של איראן עם שכנותיה במזרח ובצפון הם גבולות מדיניים ואינם משקפים את מרחב התרבות הפרסית, גדול המימדים, שכלל את אפגניסטן ואת חמש המדינות המוסלמיות של מרכז אסיה. הקשר בין איראן לאפגניסטן משתקף לא רק בשפה הפרסית על ניביה השונים, אלא בכמות עצומה של ספרים ומנהגים, המשותפים לעמי האזור. אפגניסטן והמדינות הדוברות פרסית במרכז אסיה קרובות לאיראן הרבה יותר מאזרבאיג'אן הפרסית, שבה דוברים בעיקר אַזְרִית, שהוא ניב טורקי. יתר על כן, גדולי היוצרים בלשון הפרסית חיו ופעלו בח'וראסאן בתקופת הרינסאנס התרבותי-ספרותי של העמים דוברי פרסית במאות ה-9, ה-10, וה-11, בין השאר רודאקי (נפטר 940), דאקיקי (נפטר 975), ענצארי (נפטר 1039) והגדול שבכולם פרדוסי – מחבר השאה נאמה (נפטר 1020) – נחשבים לנכס תרבותי משותף לעמי ח'וראסאן רבתי.

החל מן הכיבוש הערבי של ח'וראסאן ובעיקר מן המאה ה-8 יש תיעוד יהודי - רבני וקראי -, ערבי ופרסי המעיד על התיישבותם של יהודים בח'וראסאן. יהודים התיישבו במרו-מארי, באלך ובעיר הסמוכה לה באב אל יהוד, ששמה הוסב על-ידי הכובשים המוסלמים למאימאנה. יהודים התגוררו בגאזני, בהראת, בנישאפור, בבוכרה, בסמרקנד ובעיר הקדושה משהד. יהודים התיישבו גם בנווה המדבר של חורזם, בערים חיוה ואורגנג'. נמצאו עדויות ארכיאולוגיות ומצבות מהתקופה שקדמה לפלישה המונגולית, המעידות על התיישבות יהודית גם בח'וש ח'אק (האדמה הטובה). שעל אפיק ההרי-רוד, מזרחית להראת. גילוי הגניזה האפגנית לא מכבר במערות שבאזור באלך, מעיד לא רק על פעילות כלכלית יהודית על דרך המשי אלא גם על קיום של חיים יהודיים בסביבה הקרובה. מן התגליות אנו למדים שמבחינה הלכתית יהודי המרחב היו סמוכים על פסיקותיהם והנחיותיהם של גאוני בבל. הם מימנו את פעילות הישיבות ובתמורה נשלחו אליהם רבנים, חזנים, שוחטים ומוהלים.

הגירה למטרות מסחר

לא רק רדיפות דתיות ואנטישמיות אילצו את יהודי האזור להגר מצלע לצלע במשולש ההישרדות. הקיום הכלכלי מילא תפקיד חשוב בהישרדותם של יהודי המרחב. אנו נוטים לעבור מיישובים קטנים אל הבירה או אל עיר מרכזית, שבה

התנהלו חיי המסחר והתרבות. אנו מוצאים שיהודים מהגרים לקאבול באוזבקיסטן, לאלמא אטא בקזחסטאן, לדושנבה בטג'יקיסטן, לסמרקנד וטשקנט באוזבקיסטן וכמובן ההגירה הגדולה באיראן מן הפריפריה אל הבירה טהראן. כבר בשנת 1867 75% מאוכלוסייתה של טהראן היו תוצאה של הגירה מכפרים ומיישובים קטנים עד שהביאו להתפוצצות אוכלוסין. במפקד האוכלוסין משנת 1966 הסתבר ש54% מאוכלוסיית טהראן לא נולדו בה. מסיבות של ביטחון אישי וקידום כלכלי והשכלתי יהודי איראן, כולל האנוסים ממשד, התיישבו בטהראן ושדרגו את מעמדם ההשכלתי והכלכלי.

מעניין לעקוב אחר נדידתם של המשהדים בעקבות מקורות פרנסה. חלק מיהודי משהד עברו מהראת לקאבול הבירה, שמאז שנת 1776 החליפה את הבירה קנדהר, קאבול, הנמצאת בין הודו דאז לבין בוכרה, אפשרה להם לשמש מתווכים בסחר צבע האינדיגו בין סוחרי הודו ליהודי בוכרה, שעסקו בצביעת בדים. הכסף הרב שהרוויחו סוחרי קאבול היהודים לא הושקע באפגניסטן אלא הוזרם הישר לבנקים במוסקבה ובלונדון. ההתחמקות מתשלום מסים והפקעת מחירים בייצור אלכוהול להפקת אבקת שריפה, עוררו את חמתו של האמיר עבד אל רחמן ח'אן ובשנת 1886 הוא מוציא צו גירוש על היהודים בקאבול. רכושם הוחרם והם גורשו לתשקורגאן בצפון אפגניסטן. מהר מאוד הם נוטשים את מקום גלותם ומגיעים לסמרקנד, שעליה שלט הצאר הרוסי. הרבה ברכה מצאו סוחרי קאבול בהגלייה שהביאה אותם לסמרקנד. אפשרויות כלכליות נרחבות נפתחו בפני יהודים אלה. מהר מאוד הם עשו חייל כלכלי כסוחרים בינלאומיים. הם ייבאו וייצאו סחורות: הם ייצאו לאירופה פרוות קראקול, שטיחים ופירות יבשים וייבאו בדים, ריהוט, כלים ומכשירים מרוסיה ומסין. עושר אדיר שפסק בבת אחת במהפכה של 1917 והם נאלצו לברוח על נפשם לתחומי אפגניסטן או למשהד באיראן, שבה חזרו מחדש לחיי אנוסים לאחר 77 שנים של חיים יהודיים.

אם נעקוב אחר נדידתם של יהודים אלה, שראשיתה הגלייה מהקווקז לצפון איראן ומשם הוגלו למשהד, וממשהד הגיעו להראת שבמערב אפגניסטן ומשם לקאבול שבמזרח אפגניסטן ומקאבול הגיעו לסמרקנד והיו לגורם דומיננטי לכל מקום שהגיעו אליו. מסמרקנד הם בורחים בעקבות התוכנית הכלכלית של לנין ותוכנית החומש של סטלין ולא להאמין – אחרי כמה דורות הם לובשים את אצטלת האנוסים מחדש וחיים במשהד. – איך נגדיר יהודים אלה? קווקזים – משום מוצאם? פרסים-איראנים – בשל מגוריהם בקזווין ובמשהד? אפגאנים – בשל מקום מגוריהם בהראת, קאבול ותשקורגאן? בוכרים – בשל מגוריהם בסמרקנד? או אולי נקרא להם ארצישראלים – כי חלקם לקחו חלק בבניית שכונת הבוכרים בירושלים ולימים חלקם ירדו מן הארץ לטובת מסחר באירופה ובאמריקה?

בכל מקרה, יהודים נודדים אלה הם בני המרחב האיראני הדובר פרסית. הם נדדו לאורך כל ההיסטוריה שלהם, מרצון או מכפייה.

נדידה על רקע כלכלי – ערי המסחר

אחד המאפיינים של יהודי המרחב בוכרה, אפגניסטן ואיראן היא היציאה לתקופות ארוכות לערי המסחר במרכז אסיה. הגברים נעדרו מביתם לאורך חודשים ארוכים והגיעו לביתם ערב פסח וערב הימים הנוראים. שיירות הסוחרים נמשכו שבועות ארוכים והיו כרוכים בסכנות רבות של שודדים וחיות טרף. לא אחת הגיעו לעיר מגוריהם לאחר התקדש החג והרבנים מנעו מהם להיכנס העירה ולפגוש את משפחתם עד לאחר החג. הדבר גרם לתסיסה רבה ולמרד נגד הרבנים.

עם זאת, הרבנים בערים הגדולות דאגו שהסוחרים יישמרו את כל מצוות הדת. הם שלחו לערי המסחר 'כלי קודש' – דהיינו שוחטים, חזנים, רבנים ותוקעים בשופר בימים הנוראים. הסוחרים חיו בקראוואן סאראי שהיה בשליטתם המלאה ובשבתות נעלו את שעריו של הקראוואן סאראי ואין יוצא ואין בה. משהתבססו הסוחרים בתחנות המסחר, נשיהם הצטרפו אליהם, נולדו ילדים ומן העיר המרכזית נשלח מוהל. כל כלי הקודש עסקו מעט גם במסחר והשלימו את הכנסותיהם מכספי הסוחרים.

כך למעשה קמו והתנהלו תחנות המסחר על דרך המשי במאות הקודמות אלא שהגוף המנהל והמפקח מבחינה דתית ישב בתקופת הגאונים בבבל. הם ממנו את ראש הגולה ואת ראשי הישיבות ובתמורה נשלחו אליהם 'כלי קודש' שניהלו את החיים הדתיים.

בדורות האחרונים אנו מוצאים יהודים שנוטשים את משפחותיהם ונוסעים לערי המסחר או לתחנות מסחר: אובה, אנדכ'וי, אקצ'ה, גאזני, גאזארגאה, יולוטאן, מאזאר-י שאריף, מאימאנה, מרו, סרכ'ס, קאלה-י נוב, קונדוז, שיברגאן, תשקורגאן,

: על העיר מרו מספר הנוסע אפרים ניימרק במאה ה-19:

נכבדיהם [של אנוסי משהד] לא אוכל לקרוא בשם פן אהיה מגלה סוד. אמנם אשר דבר לו אליהם יוכל לחקור אחריהם בשוק ניזשני, אשר שמה יבואו בכל שנה מן האנוסים האלה. ואשר דעתו רחבה יוכל להכירם, ויותר מזה ידע האיש אשר יבוא עירה מרו במסילה החדשה [הרכבת הטרנס כספית] גם יוכל לשלוח אליהם מכתבים בכתב רש"י ולשון הקודש ...ע"י בית הדואר אשר במרו, אם ידע שמה אחד מנכבדי העדה

בעת הווסד העיר הזאת [מחדש] נמצאו שמה כעשרים יהודים הראתים אשר סחרו את התורכמאנים, ואחרי שיצאה הפקודה עליהם כי יעזבו את העיר אם לא יקחו חלק בבנינה, אז התאמצו ויקנו להם כברת ארץ ויבנו שמה בתים וחנויות. גם משהדים מן האנוסים נפלו עליהם, עד כי נקבצו שמה כששים מאחינו אשר בני ביתם יושבים במשהד ובהראת... ואחר באו גם מאחינו הבוכארים זעיר שם מְרָה.

המופלא בסיפור הזה, שהאנוסים של משהד לא נתקעו במשהד אלא יצאו ממשהד לצורכי מסחר לתקופה ארוכה או קצרה והם עוסקים במסחר בערי המסחר בטורקמניה, ובערים אחרות בצפון אפגניסטן ובצפון איראן. את ההורים המבוגרים, הנשים והילדים השאירו במשהד ואלה נותרו לחיות במשהד חיי

אנוסים, בעוד שהסוחרים, לעומת זאת, הלכו לערי המסחר, שם עסקו במסחר והתנהגו כיהודים בגלוי. בחגים ראש השנה ובפסח הם נסעו למשפחותיהם במשדה ושם הם שבו והתנהגו כאנוסים המקיימים כלפי חוץ את חוקי האסלאם השיעי. וכך חוזר חלילה.

מספר ארמיניוס ומברי על פגישתו בעיר הראת עם אחד האנוסים שסחר בעתיקות בהראת. נוצר קשר יפה בין המשהדי שהתנהג כיהודי בהראת לבין ארמיניוס ומברי. יום אחד פגש ומברי את היהודי הזה במשדה ופנה אליו! בידידות: שלום יהודי!

האיש המזועזע, אמר לומברי: פה במשדה אני מוסלמי. אל תקרא לי יהודי, כי אני עלול לשלם בחיי.

גירוש יהודים והגלייה

האוריינטציה האיראנית והאפגנית הייתה פרו-נאצית בימי מלחמת העולם השנייה, אולם כבר עשרות שנים קודם לכן, בדומה למושבות של הטמפלרים בארצנו, היו מושבות של גרמנים באזור הזה באצטלה שגרמניה הנאורה באה לסייע למזרח הנחשל. הגרמנים הקימו מוסדות חינוך, בתי חולים. דור שלם של אפגנים למד גרמנית ורבים נסעו לברלין, למדו באוניברסיטאות גרמניות ואימצו אוריינטציה נאצית. המצב לא היה שונה באיראן. רזא שאה הודח מכס המלכות בשנת 1941 בשל האוריינטציה הגרמנית שלו. בעקבות הפלישה הרוסית והבריטית לאיראן הוא הודח ובמקומו עלה בנו מוחמד רזא שאה פהלווי.

כבר במלחמת העולם הראשונה ובעיקר במלחמת העולם השנייה מגיעים לאיראן ולאפגניסטן מאות סוכנים גרמניים, שעסקו בהסתה של שבט בשבט על הגבול עם בריטניה בהודו. פוצצו בארות נפט בשליטה בריטית, כ-6000 לוחמים משבטי זזיריסטן פשטו בהנחייה גרמנית אל תחומי הודו. בו בזמן יזמו חדירות של הרס וחורבן לתוך תחומי ברית המועצות. הם הכשירו וציידו את הצבאות בשימוש בנשק מודרני, הכשירו מודיעין, צבא, משטרה ומשטרה חשאית. הכוונה הבסיסית הייתה לרתק כוחות רוסיים ובריטיים כדי להקל על הלחץ באירופה. הם ביקשו למשוך מארצות מרכז אסיה חומרי גלם, נפט ומחצבים. קודם צאתם לשטח, הסוכנים התאסלמו בברלין ולמדו את שפת ארץ היעד.

הפלישה הרוסית והבריטית באוגוסט 1941 לתחומי איראן ומעצרים של מאות הסוכנים והגלייתם להודו, הייתה אות אזהרה לאפגנים שעצרו את הסוכנים והסגירו אותם לידי הבריטים. הסוכנים ישבו במחנות שבויים בהודו עד תום המלחמה. קודם סילוקם של הסוכנים הגרמניים, הם שימשו יועצי צללים לשרים ולמנהלי משרדים ועל פיהם יישק דבר.

היהודים נושלו מפרנסותיהם, כלומר לא יכלו לסחור עם העולם. עד אז עיקר הייצוא באפגניסטן היה בידי יהודים. סגירת שערי המסחר השאירה את הסוחרים היהודים עם מלאי גדול של פרוות ולפשיטת רגל. מרכז הסחר והייצוא עבר לברלין. יהודים הורחקו מערי המסחר ורוכזו בכמה ערי מפתח, מתוך רצון

לשלוט ביהודים ולעשות בהם כחפצם. בבאלך נמחק הגטו היהודי ונסללו כבישים על בתי היהודים. היהודים הוצאו לגור בשדות הפתוחים בתנאי אקלים קשים מנשוא. השלטונות הציעו להעביר את הנשים ואת הילדים לבתי מוסלמים מתוך הנחה שיתאסלמו. היהודים הגיעו לפת לחם.

בריחה מברית המועצות לאיראן ולאפגניסטן

המדיניות הכלכלית החדשה של לנין (הנא"פ) ותוכנית החומש של סטלין בשנות השלושים הביאה לחשיפת הרכוש היהודי ולהחרמתו. אלפי יהודים בוכרים ברחו לאיראן ולאפגניסטן מתוך כוונה לקבל סרטיפיקאטים ולהגיע לארץ ישראל. רבים מן הבורחים נטשו אחריהם אישה עגונה וילדים ללא אמצעי קיום. הבוכרים ניסו להיקלט במסחר באיראן ובאפגניסטן לתקופת מעבר, למורת רוחם של סוחרים מקומיים או סוחרים הודים שפעלו באזור. סידרה של הלשנות ועלילות דם החמירה את מצבם הקשה בלאו הכי של היהודים הבוכרים ושל היהודים המקומיים. יהודים הואשמו בריגול לטובת ברית המועצות ולטובת בריטניה והושלכו לכלא. יש ששילמו בחייהם והסרטיפיקטים בוששו להגיע. הפתרון יכול היה להיות עלייה המונית, אולם הזעקות למוסדות העלייה היו לרוב זעקות שווא וההעדפות לעלייה היו אחרות. גם כשקמה מדינת ישראל מחלקת העלייה לא הזדרזה להעלות את יהודי האזור. המשהדים נחשדו בממזרות ורק הרב הראשי בן-ציון מאיר חי עוזיאל אישר את העלאתם וקבע שהם יהודים כשרים. יהודים מאפגניסטן מתחננים שיעלו אותם ארצה.

איגרת שנשלחה מאפגניסטן בלשון העברית מצביעה על שליטתם המוחלטת בלשון העברית ובעיקר על הבנתם של היהודים לגבי תופעות האנטישמיות של זמנם: לאחר הקמת המדינה. הבריחה מהגולה נבלמה כי בארץ הם לא עמדו בראש הרשימה לעלייה.

בכל מקום שאנו פונים – עין המלכות. וגם עם הארץ הזו מביטים עלינו לרעה. ואם תתמהו שבמאה ה-20, אחרי מלחמת העולם השנייה, נשארה מדינה אנטישמית ופאשיסטית כזו בעולם, התמיהה אינה כל כך גדולה, מאחר שידוע להוד כבודכם – אנשי הסוכנות היהודית – שבעולם הדמוקראטי והמוסרי והתרבותי של יבשת אירופה קרה ליהודי גרמניה ואוסטריה וכו', שואה גדולה של הרג שישה מיליון מאחינו שנהרגו בידי הטמאים הנאצים שעד עתה לא נרפאנו ממכתם. אנו בגלות ישמעאל, עם פרא ובלי תרבות, על אחת כמה וכמה שכולנו בסכנה גדולה, סכנת נפשות, מעת אשר דרך כוכב מיעקב, מיום שקמה הממשלה הראשונה לעם ישראל נהייתה שנאתם אלינו כפל כפליים.

עקורים מוצאים מקלט במרכז אסיה

מוכרים בהקשר של איראן. איראן 'ANDRES' המונחים 'ילדי טהראן' וצבא שימשה ארץ מעבר לצבא אנדרס הפולני. בין המתגייסים לצבא זה היו אלפי יהודים, שחיפשו דרך להשתחרר ממחנות הכפייה ולעזוב את ברית המועצות. מספרם הרב של היהודים, בעיקר ביחידות הראשונות, עורר חשד והתנגדות

מצד הפולנים. לעתים קרובות היו יחסים מעורערים בין החיילים היהודים לבין קציני הצבא והופנו נגדם טענות הגובלות באנטישמיות, כמו על "התנהגות בלתי לויאלית" של היהודים בזמן הכיבוש הסובייטי. לאחר מכן נפסלו יהודים רבים שביקשו להתקבל לצבא עקב מוצאם. עלתה הצעה שלא יצאה אל הפועל להקים במסגרת הצבא "לגיון יהודי" נפרד. משפחותיהם של כמה מאות מהחיילים היהודים הצטרפו לצבא במסעו לארץ ישראל, איתם גם באו 716 ילדי טהראן. בהגיעם לארץ ערקו חיילים יהודים רבים ונשארו בארץ ישראל כמעפילים בלתי לגליים. אחד החיילים בצבא אנדרס היה מנחם בגין. בהגיעו ארצה קיבל חופשה מצבא אנדרס ונתמנה למפקד ארגון האצ"ל. הפולנים קראו לו לחזור לשירות ואילו חבריו באצ"ל קראו לו לערוק, אך הוא סירב וחזר לשירות. רק לאחר ששוחרר כדין חזר לשמש מפקד האצ"ל.

הפלישה הגרמנית למזרח אירופה ולרוסיה הביאה בשנים 1941-1943 לבריחתם של מאות אלפי עקורים אל מרכז אסיה, ביניהם עשרות אלפי יהודים, בבקשת מקלט. המדינות המוסלמיות נתנו מקלט ליהודים כמיטב יכולתם הדלה.

אלפים רבים מהם בעיקר ילדים מתו מרעב, מקור, ממגיפות ומתת-תזונה. בתום המלחמה אלפי חזרו לפולין, אך עשרות אלפים יהודים נותרו לחיות בתחומי המדינות המוסלמיות של מרכז אסיה. בשנת 1991 לאחר עצמאותן של הרפובליקות הסובייטיות 80% מתוך 100,000 היהודים שחיו בטשקנט היו אשכנזים.

בעוד שהבוכרים התבוללו באופן מזערי, היהודים האשכנזים התערו היטב בחברה הרוסית, רכשו השכלה ונקלטו במשרות רמות כמנהלי מפעליים, רופאים, מהנדסים, כלכלנים, קצינים בכירים בצבא, במשטרה ובק"ג"ב.

הורדת מסך הברזל ופתיחת שערי ברית המועצות לעלייה העניקה ליהודים, סוף סוף, אדמה יציבה מתחת לרגליהם.

רעב ומגיפות 103 115 231

עד כה דיברנו על הגירה בשל רדיפות דת ודיברנו על גירה מטעמים כלכליים ושיפור הפרנסה.

אנו עדים לתופעה קשה של רעב, שמביאה יהודים לחפש מזון למחייתם. אפרים ניימרק מספר על הרעב הכבד בהמדאן, בשנת 1876, שהפיל חללים ויהודי אירופה נרתמו לעזור לקהילה, בעוד שעשירי העדה לדברי ניימרק לא סייעו לרעבים. לא אחת הרעב היה מלווה ברדיפות דת ובמגיפות. היהודים נצטוו להמיר את דתם או לעזוב את מקום מושבם. נראה שהעלייה לא הייתה רק פועל יוצא של אהבת ציון ומשיכתה של ארץ ישראל אלא גם דחיקת הגולה – רדיפות, רעב ומגיפות. בשנת 1871 פורץ רעב כבד ביזד. כבר בשנת 1848 בנימין השני מצא ביזד 150 משפחות יהודיות השרויות בסבל רב ונזקקו לעזרת

יהודי בריטניה. יהודים מיזד מהגרים בעקבות הרעב להראת, שבה הייתה קהילה יזדית.. אברמוביץ, נציג הג'וינט באיראן דיווח כי הג'וינט סיפק מדי יום ארוחוצ לכ-180 ילדים וביגוד לכ-200 תלמידים. כ-30 מילדי הקהילה היו נגועים בגזת. תופעות של רעב ומגפות הן נחלת אזורים רבים ותקופות רבות. בשנת 1892 פרצה מגפת דבר ואבעבועות במרו ורבים מבני העיר יהודים ולא יהודים נספו. מי שהיה בעל אמצעים נטש את העיר הנגועה וחיפש מקלט במקום בטוח יותר.

גירוש יהודים והעברת אוכלוסין למימוש מטרות פוליטיות, הגלייה של אנוסים
הגליה כענישה 185 180 175 336

מקומה של א'י בנדידה 85 420

בריחת יהודים מברית המועצות דרך איראן ואפגניסטן 216 415

שד"רים וסוחרים מתיישבים בבוכרה תימן, מרוקו, בגדאד ארץ ישראל, טבריה,
חברון 488 493 499

האמיר של בוכרה מוצא מקלט בקאבול 368

הפזורה של יהודי בוכרה בחמש המדינות המוסלמיות טורקסטן 371 386

הכיבוש הרוסי של אמצע המאה ה-19 והגירת יהודים מאמירות בוכרה אל אזורי
השליטה הרוסיים 432 440

עקורים ממזרח אירופה מגיעים בשנים 1941-1943

שנים ארוכות מחיי הקדשתי לשורשים שלי. אמי הספרדייה בת ירושלים מדורי דורות היא ההשראה לרומנים, לנובלות ולסיפורים שכתבתי. אבי עליו השלום למחקרים שלי על יהודי ועמי המרחב האיראני, אבי נולד יתום. אביו נרצח על-ידי שודדים באפגניסטן בהותירו אחריו את סבתי האלמנה. אבי הצטרף לאחד הקרוואנים, שיירה שעשתה דרכה מערבה, ועלה ארצה כילד בו 13 מאפגניסטן בשנת 1898. זיכרונותיו הטראומטיים של אבי הילד היתום חישלו אותו והשאירו בי את חותמם. חשבתי שעליי לחקור את מחוזות חייהם של אבות אבותיי על כל גלגוליהם.

אבי היה ממורי הדרך הראשונים שהובילו שיירות ל'זיארה' לערי הקודש על גבי סוסים ופרדות. לימים נודע כמספר הסיפורים של שכונת הבוכרים בירושלים בכל שבת אחר הצהריים. הוא סיפר בפרסית-יהודית וריתק סביבו קהל עצום ורב של פרסים, בוכרים ואפגנים. הוא משך את סיפוריו משבוע לשבוע והותיר את מאזיניו פעורי פה שבוע שלם כדי לשמוע את המשכו של הסיפור. אני מודה ומתוודה, שבזכות החינוך הארצישראלי שלי, התביישתי במעשיו של אבי וברחתי כל עוד נפשי בי לבל יזהו אותי כבנו של מולא רפאל. פציעתו של אבי במלחמת העצמאות בהיותי ילד בן 12 ופטירתו של אבי כעבור זמן לא רב הכניסו אותי למעגל עבודה ופרנסה, אבל גם לימדו אותי להבין, שאבי נשא על שכמו עולם תרבותי שלם. רשמתי את סיפוריו של אבי מפי מאזיניו שבאו לנחם אותנו והקפידו לספר דברים כהווייתם והוצאתי בספר 50 מסיפוריו מהמורשת האפגנית.

שבטי ישראל גלו בגלות בבל (721 לפנה"ס) ובגלות אשור (586 לפנה"ס), היו בנשמתם סוחרים ומובילי תרבות. סוחרים יהודים התמקמו בתחנות המסחר לאורך דרך המשי, שנמתחה מקאי פנג פו בסין, בדלתה של הנהר הצהוב, ועד למערב אירופה הגיעה. יהודים קנו ומכרו ונדדו לכל מקום שיכול היה להבטיח להם ביטחון אישי וביטחון כלכלי. ראש הגולה בבבל וראשי ישיבות סורא ופומבדיתא שלחו אליהם כלי קודש: רבנים, חזנים, שוחטים ומוהלים ובתמורה הם הזרימו כסף רב לקופתם של הבבלים. תהליך זה נמשך גם במאות ה-18 וה-19, כשרבני העדה שישבו בערים המרכזיות היו חרדים לגורלם של אותם סוחרים שרחקו מביתם, משפחתם וקהילתם והיו בסכנת התבוללות ואכילת טריפות. כדי להגן עליהם מפני התבוללות נשלחים לערי המסחר רבנים,

דרשנים, חזנים, שוחטים, שעסקו למחייתם קצת במסחר ובעיקר שמרו על הגחלת. עד מהרה הצטרפו הנשים והילדים וכך קמו הקהילות שבתחנות הסחר. בשלב זה נשלחו גם מוהלים

הסוחרים הנוודים שעברו בדרכים מסוכנות משודדים וחיות טרף, שימשו שגרירי תרבות. הם העבירו במודע או לא במודע סיפורים, אגדות, פתגמים, אמונות, דעות, מנהגים, ידיעות ומדע בתחום הרפואה והטכנולוגיה וחדשות מן הקורה בעולם היהודי. הם דיווחו לחסדאי אבן שפרוט על ממלכת הכוזרים. הוא מסרב להאמין להם בטענה שסוחרים אוהבים לבדות סיפורים כדי למצוא חן. עד שחסדאי מאשרר את סיפור הכוזרים על-ידי דיפלומטים ביזנטיים. הסוחרים, שזכו לכינוי רד'אנים – שמשמעותו לפי הבנתי מ'ראה-דאני' – יודעי דרך. הם הובילו ממזרח למערב וממערב למזרח דתות, שפות, סיפורים ופתגמים, אמונות במיטבה, מוסיקה, פילוסופיה ורפואה. סוחרים יהודים הובילו ממקום למקום מנהגים, מסורות, כתבי-יד, נוסחי תפילה ופיוטים ודיווחו על חיי היהודים. ההשפעות של המזרח על התרבות ההלניסטית והשפעתה של התרבות ההלניסטית על התרבות המזרחית היו תוצאה של חילופי תרבות, שליהודים היה חלק לא קטן בהם. חשוב לזכור ששפת הקשר על דרך המשי הייתה פרסית הלינגווא פרנקה של אותו זמן. בין הקהילות היהודיות לשון הקשר הייתה לשון הקודש. יהודי המזרח ולא רק הם דיברו עברית מאות רבות של שנים לפני אליעזר בן יהודה. תמיד היו יודעי עברית, שכתבו ויצרו עברית וכשהגיעו שד"ר הם תרגמו בתרגום סימולטני את דבריו ללשון הפרסית-יהודית

אין ניידים גדולים יותר מן הסוחרים הרד'אנים שסחרו על דרך המשי – מקאי-פנג בסין דרך כל אסיה, עד לחופי הים התיכון ומשם דרך הים או היבשה עד לספרד שבסוף מערב, ומשם פנו למרוקו ולצפון אפריקה, למצרים וחוזר חלילה עד לסין הגיעו.

מרבית הסוחרים לא עשו את המסלול הארוך הזה אלא התיישבו בערי המסחר, בתחנות לאורך הדרך. הם קנו סחורות בתחנה אחת ומכרו אותן בתחנה אחרת. הסחורות החליפו ידיים וכל סוחר גבה עמלה עד שבסוף המסלול, שנמשך כשנתיים, מחירן של הסחורות הלך והאמיר הם שלטו בהרבה שפות והשפה הפרסית שימשה לינגווא פרנקה, בדומה לאנגלית בימינו. נדידת היהודים מביאה את יהודי ח'וראסאן להקים קהילה דוברת פרסית בקאי פנג פו, שהגיעה לסין מפרס, מאפגניסטן ומבוכרה. חלק מן היהודים הגיעו לסין במסגרת הגליות שהמונגולים הגלו מארצות הכיבוש אל סין.

הכיבוש הערבי מביא לתנועת הגירה של סוחרים יהודים וסוחרים ערבים. הקהילות שעל דרך המשי סחרו בקנה מידה בינלאומי והם החזיקו את ישיבות בבל ובתמורה הגיעו אליהם רבנים, דינים, חזנים, מלמדים, מוהלים ושוחטים.

רדיפות יהודים, קודם בידי זורואסטריזם ואחר כך בידי מוסלמים, הביאה לנדידה של יהודים בתוך משולש ההישרדות איראן, בוכרה ואפגניסטן. יהודים שנרדפו בצלע אחת ברחו או נדדו לצלע אחרת, בטוחה יותר בתוך המשולש

קהילת יהודי אפגניסטן בעת החדשה היא בעיקרה תוצאה של הגירות חירום של יהודים מן המדינות השכנות. כשאנוסי משהד באיראן היו קרוב לפוגרום בשנת 1839, שבו נפלו 37 חללים, פצועים רבים וביזה של הרכוש. בתי כנסת הועלו באש והם נאלצו להתאסלם ולהציל את עורם. כעבור שנה כ-2,000 נפש מקרב האנוסים בורחים לערים סוניות. בואם של אנוסים ממשדה השיעית להראת הסונית, שינתה את אורח חייהם של יהודי הראת. הם פתחו בה חיי מסחר. הם הצליחו לשנות את אורח חייה של הקהילה בהראת המדולדלת ולהעלות אותה בכמה דרגות. משפחת גרג'י הייתה למנהיגה הרוחנית והדתית של הקהילה, הוקמו בתי כנסת, מוסדות חינוך והקהילה התנהלה כנדרש. הצעירים שכוחם במותנם נדדו לערי המסחר לתקופות ארוכות בהותירם אחריהם בהראת אישה וילדים. חלקם הגיעו לביתם לקראת הימים הנוראים וערב פסח ויש שנעלמו לעשרות שנים. חלק מן האנוסים הגיעו למרו בטורקמניה וקיימו חיי קהילה לפי מנהגי משהד שלפני אניסותם. לצדם חיו וסחרו יהודים אפגנים ויהודים בוכרים.

The wanderings of the Jews in the Iranian space

A lecture at the Institute of Iranian Studies, Tel Aviv University)

Benzion D. Yehoshua

In my studies at Hebrew university, I asked the professor to write a seminar paper on the Jews of Afghanistan without knowing what entered my head. He said: "Leave Afghanistan. We know nothing about this country. There is no material on it. Get a document from Italy and write about one of the communities there. There is enough bibliographic material on Italy. Nothing has been written about Afghanistan and you won't find anything. I will confess, in my naivety I did not understand why there is no material on the Jews of Afghanistan. I suggested to the distinguished professor that I write about Rabbi Sa'adia Gaon. 'Very well,' said the professor. What will you write about it? I proposed to write about the polemic between him and the Hiwi al Balkhi. He liked the subject. I entered the Afghan topic through a back door and discovered that there was more and more material. You just have to poke and poke,

search and find. That was my first job. After that, I researched the wedding customs of Afghan Jews, a fieldwork consisting of interviews. To my surprise, the work received positive responses after it was published in the *'Shevet ve'am* journal, published by the Sephardic Community Committee. Following the work, the Israel Museum, through Noam Bar'am Ben-Yosef, began to study the subject, to accumulate exhibits and thus the exhibition 'Come Bride' was on the wedding customs of Afghan Jews.

As I delved deeper into learning about the Jews of Afghanistan, it was only natural that I would reach the Jews of Mashhad in Iran, who are the ancestors of the most Herat community in Afghanistan and my own ancestors. Fifteen years of arduous work brought to the world the large-scale books 'Menidkhei Israel be-Afghanistan le-anussei Mashhad be-Iran (FROM THE LOST TRIBES IN AFGHANISTAN TO THE MASHHAD CONVERTS OF IRAN), which was published at the Bialik Institute. The bibliography of the book alone covers 31 pages. This 579 page book plus 64 plates was published in 1992 and quickly sold out.

Following the book, I was asked by Columbia University and Brill in Liden Holland Publishing to write the entries on Afghanistan and Khorasan for the encyclopedia on the Jews in Islamic countries.

Following the book, I was called to go on a state mission to the Jewish communities in the Muslim countries of Central Asia. In these vast spaces of the scattered Jews, I was involved in the construction of professional training centers and Hebrew studios in preparation for the immigration of the Jews who sat on suitcases. At the same time we were involved in rescuing Jews from distressed countries and bringing them to Israel, sometimes under fire. Planes landed and picked up Jews. There is no Jewish settlement left in the Muslim countries of Soviet Central Asia that my feet have not set foot on. I researched, demanded and documented the life of the Jews there in interviews and documents and from my own eyes on customs and traditions. A short time later the settlements I documented were emptied of their Jews who immigrated to Israel or dispersed to Europe and

America About my years of activity and travels in Central Asia, I wrote the book: **OK-YUL - A WHITE ROAD - TWO YEARS IN THE MOSLEM COUNTRIES OF CENTRAL ASIA. Tel Aviv, 1996, 204 pages + plates**). The book aroused interest and I was asked to go on a mission of the National Library to rescue rare books and manuscripts (Ketubah, documents). In an arduous journey through the various communities, we managed to collect and send to Israel very important documentation before it is lost forever.

My meeting with the Jews of Iran, Bukhara and Afghanistan raised the central question in me: Who are these Jews scattered over thousands of square kilometers and physically far from each other? Is there a connection between them? Is their origin the same? The books written about the communities dealt with each community separately and did not delve into the question of the linguistic, ethnic, cultural and historical connection between them. For the first time in my book **BEHIND THE SILK CURTAIN – MATIONS AND JEWISH COMMUNITIES IN CENTRAL ASIA – IRAN, AFGHANISTAN, BUKHARA, Jerusalem 2013. 624 p+32 plates**.

I brought these three communities living in the Khorasan region in one volume. I found that the Jews of the Iranian area of Persia-Iran, Bukhara and Afghanistan, living in the Khorasani triangle of survival, are one ethnic cultural division with the unique characteristics of each group within it. The Jews were persecuted for their religion and belief throughout the generations and aroused the jealousy of those around them who sought to assimilate them, first in the Zoroastrian society and later in the Muslim society. When the Jews were persecuted on one

side of the triangle, they tried for their lives and found refuge on another side of the triangle.

We find that Jews, Armenians and Kurds were deported in 1610 from the Caucasus to Qazvin, Gilan and Rasht and the surrounding area, by Abbas the 1st. After 120 years of settlement, in the years 1732-1747, Nadir Shah exiled the Jews of northern Iran, along with Kurds and Armenians, to the Shiite stronghold in the holy city of Mashhad, and this to neutralize the Shiite majority of Mashhad, who hated Nadir Shah. The Persian dialect spoken by these Jews was Golfaiganit, Giliki, a dialect spoken in Gilan and Golfaigan as well in the western province of Esfahan. It yielded profit to the martyrs of Mashhad and also in other places in life, no one harmed the Jews who benefited from his patronage, but after the death of Nadir Shah, persecution of the non-Shia minorities began.

Religious persecutions was accompanied by pogroms

The life of the Jews in the Iranian region – Persia, Bukhara and Afghanistan – was a life of persecution and hatred of Israel in both Sunni and Shia districts. Even when the motive was financial and the foreign environment was jealous of the success of the Jews, the trend was to humiliate the Jews and at the end of the process to Islamize them.

We know little about the '*Chala*' - the handiwork of Amir Bukhara. The meaning of the name is half Muslim and half Jewish. Bukhari Jews, mainly from wealthy families, were ordered to convert to Islam in the middle of the 18th century. The Jews received a derogatory nickname and were called 'Johud'. They were sentenced to humiliating

sentences and the payment of taxes that Muslims were exempt from. The collection of the tax also involved the humiliation of the Jew. The message was – If you want to be freed from humiliation and taxes, you must convert to Islam and observe the commandments of Islam. Jews who refused to convert to Islam were thrown from the Po-i Kalon minaret to their deaths or drowned in a reservoir. The '*Chala*' lived a martyr's life - they secretly kept their Jewish faith and outwardly behaved like Muslims. Prof. Zand points out that there were three groups of converts to Islam: 1. Voluntary converts to Islam; 2. Converts to Islam; 3. Those who were threatened to accept Islam or to die. It is estimated that about a thousand souls were forced to convert to Islam. As soon as they could, many of them fled to Turkestan - the lands of occupation of the Russian tsar and there they returned to Judaism. Those who did not run away and remained in the Muslim society, lived in a Muslim neighborhood, their descendants married Muslim women and were buried as Muslims. Like the Mashhad martyrs, they also had an important economic advantage. They could trade freely even in places that Jews could not trade in and as mentioned were exempt from the skull tax imposed on Jews.

The descendants of the Martyrs in Mashhad and the '*Chala*' in Bukhara, partially kept the Muslim surname given to them when they allegedly converted to Islam. Some Mashhadi Names: Hakimian, Nurollah, Abdolrahim, Abdolrahman, Rahmanian, Ragabzadeh, Ismail, Farajulla. Some Bukharian '*Chela*' still keep their Muslim name, even though they returned to Judaism: **Aminof, Babakhanov, Hasanov, Shamsiof, Suleimanov, Saidof, Rahmanov, Abdel Rahmanov, Arabov and more.**

Dr. Habib Levy, a researcher into the history of the Jews of Iran, put forward the explanation that over the generations about a million people in Iran accepted Islam by force or willingly. You can accept or disagree about this huge number, but throughout the history of the Jews of Iran the phenomenon of forced Islam accompanied their lives. There were also The phenomena of voluntary conversion to Baha'im as a social status. A sad picture of Jews being forced to flee for their lives is presented in the chronicles of Babai Ben Lotf. Closer to our time is the Martyrs' Affair in Mashhad, which developed into murder, robbery and coercion Islam. On Passover of 1839, 37 Jews were murdered, many synagogues were set on fire and a lot of Jewish property was looted. Worst of all, they were condemned to accept Shiite Islam. About two thousand people fled to Turkmenistan a year later (1840). In Afghanistan, after they bribed the religious priests, the Martyrs openly returned to their Judaism in Afghanistan, and until then a handful of Jews in Afghanistan lived without a spiritual and economic backbone. The economic status of the Jews who controlled a significant part of Afghanistan's exports. The Jews exported krakol furs, carpets and dried fruits to Europe using the trans-mercury train in Samarkand and amassed great wealth. There were hardly any Jewish craftsmen because they were all engaged in trade, starting with match sellers, peddlers of Sidkit in the villages and traders on an international level. The leadership consisted of immigrants from Shahid to Herat. Personalities of stature by any standard arose, such as the members of the Gurji family, whose name indicates the origin of their ancestors from Gurji. The Herat community has undergone a transformation. A leadership arose for it, educational

institutions arose, synagogues arose, mikvahs. The religious leadership led by the Gerji family managed the life of the congregation with a high degree of integrity between the years 1840 until they immigrated to Israel in 1950 (110 whole years). The rabbinate passed from father to son and the education of the sons of rabbis was ten degrees higher than the general communal education.

In 1856, 17 years after the return of Martyrs to their Judaism in Herat, the city of Herat was occupied by the Qajar Persian army. The Persians did not forget to the martyrs the iniquity of the Jadid al-Islam's return to Judaism and their betrayal of the Shiite faith. They were deported from Herat to a concentration camp in the suburbs of Mashhad, in the middle of the heavy snow, in a disastrous journey that claimed human lives. A document from the time period (Korot Zamanim by Mola Matthia Gerji) tells about the hardships of the exiles who were placed in animal pens in the suburbs of Mashhad:

The whole earth and the sky were stuck together with cold and snow. The strangers also cried over our situation. Some of the disabled, the poor, the poor and the old died of hunger and thirst and the cold and the trouble of the road and the fear of the troops and some were trampled under the feet of the horses who did not understand the language, in this way they returned their souls to God.

In the concentration camp near Mashhad, at Bab Kudrat, several hundred Jews died from hunger and plagues, during the two years of your stay. Some returned to the Shiite Muslim faith and thus redeemed their souls. The British remembered kindness to the Jews of Herat and Mashhad, who showed loyalty to the English and helped British agents in every possible way and there is extensive documentation of this in British archives. The British demanded that the Persian government withdraw the Persian army from Afghanistan and return the Jews to Harat and they answered in the negative. Only a naval blockade and a British invasion of the port of Bushehr, which harmed the Persian economy and its trade relations with India, deterred the Persians and they withdrew from Afghanistan and allowed the prisoners, after exhausting

negotiations, to return to Herat and resume Jewish life there, until they immigrated to Israel in 1950.

The triangle of survival - Khorasan - the land of the sun

When we talk about the 'triangle of survival' of the Jews of Khorasan, we see at the apex of the triangle Bukhara on the five Muslim countries where Bukhari Jews lived: Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan, which used to be Soviet republics; On the right-eastern side of the 'triangle of survival' is Afghanistan and on the left-western side is Iran, or in its former name - Persia. The 'survival triangle' is therefore a nickname for the non-permanent place of residence of Jews who lived in Central Asia. The only way faced by Jews who were persecuted for their lives was to flee from one side to another within the triangle in which they lived. until anger passes. Some have settled in their new place of residence, and some have also abandoned it in favor of another side of the survival triangle. The persecuted Jews were naturally looking for personal security and financial security, temporarily or over time. This is probably the main reason that the Jews were engaged in trade and instead of real estate they preferred liquid and realizable property.

The 'Triangle of Survival' is located in Khorasan which is part of the Iranian space. The region is known to us by its historical name 'Great Khorasan', whose borders were not fixed and they changed over the years. In some sources it is said that its borders reached the gates of Greater India (before 1947). Khorasan included in its domain not only eastern Iran but also all of Sogdiana and Transoxania between the great rivers - the Amu-Darya and the Syr-Darya, between which Uzbekistan is today. In ancient times, Khorasan extended over the eastern part of the Persian Empire and it included the great Persian desert - Dashti-i Kabir. Among the cities included in it, we find Nishapur and Tus in Iran, Balkh and Herat in Afghanistan, Maro-Mari in Turkmenistan; Samarkand and Bukhara in Uzbekistan. In the north it bordered the Caspian Sea and in the south it bordered Sistan in eastern Iran and the Hindu-Kush mountains in Afghanistan.

Today, Khorasan's borders are in northeastern Iran, most of Afghanistan, and the southern parts of Turkmenistan, Uzbekistan, and Tajikistan.

Iran's current borders with its neighbors to the east and north are political borders and do not reflect the vast expanse of Persian

culture, which included Afghanistan and the five Muslim countries of Central Asia. The connection between Iran and Afghanistan is reflected not only in the Persian language in its various dialects, but in a huge amount of books and customs, which are common to the peoples of the region. Afghanistan and the Persian-speaking countries in Central Asia are much closer to Iran than Persian Azerbaijan, where they mainly speak Azeri, which is a Turkish dialect. Furthermore, the great authors in the Persian language lived and worked in Khorasan during the cultural-literary renaissance of the Persian-speaking peoples in the 9th, 10th, and 11th centuries, including Rudaki (died 940), Dakiki (died 975), Anzari (died 1039) and the greatest of them all Pirdosi - the author of the Shah Nama (died 1020) - are considered a common cultural asset for the peoples of Greater Khurasan.

Beginning with the Arab conquest of Khorasan and especially from the 8th century, there is Jewish - Rabbinic and Karaite -, Arabic and Persian documentation that indicates the settlement of Jews in Khorasan. Jews settled in Maru-Mari, in Alach and in the nearby town of Bab al Yehud, whose name was changed by the Muslim conquerors to Maimaneh. Jews lived in Ghazni, Baharat, Nishapur, Bukhara, Samarkand and the holy city of Mashhad. Jews also settled in the desert oasis of Khorezm, in the cities of Haya and Orange. Archaeological evidence and tombstones from the period before the Mongol invasion were found, indicating Jewish settlement also in Khosh Khaq (the good land). On the mountain road, east of Herat. The discovery of the Afghan Geniza not long ago in the caves in the Balach region indicates not only Jewish economic activity on the Silk Road but also the existence of Jewish life in the immediate vicinity. From the discoveries we learn that from a halachic point of view the Jews of the region relied on the rulings and instructions of the geniuses of Babylon. They financed the activities of the yeshiva and in return they sent rabbis, cantors, butchers and mohels.

Immigration for commercial purposes

Not only religious and anti-Semitic persecutions forced the Jews of the region to migrate from side to side in the triangle of survival. Economic existence played an important role in the survival of the Jews of the region. We tend to move from small settlements to the capital or to a central city, where trade and culture took place. We

find that Jews immigrate to Kabul in Uzbekistan, to Alma Ata in Kazakhstan, to Dushanbe in Tajikistan, to Samarkand and Tashkent in Uzbekistan, and of course the great migration in Iran from the periphery to the capital Tehran. As early as 1867, 75% of Tehran's population was the result of migration from villages and small settlements until they resulted in a population explosion. In the 1966 census it turned out that 54% of the population of Tehran were not born there. For reasons of personal security and economic and educational advancement, the Jews of Iran, including the Martyrs of Mashhad, settled in Tehran and upgraded their educational and economic status.

It is interesting to follow the migration of the Mashhadim following sources of livelihood. Some of the Jews of Mashhad moved from Herat to Kabul, the capital, which since 1776 replaced the capital Kandahar, Kabul, located between India at the time and Bukhara, allowed them to act as intermediaries in the indigo dye trade between Indian merchants and the Jews of Bukhara, who were engaged in fabric dyeing. The large amount of money earned by the Jewish Kabul merchants was not invested in Afghanistan but was directly transferred to banks in Moscow and London. The evasion of paying taxes and the extortion of prices in the production of alcohol for the production of gunpowder, aroused the anger of the Emir Abdul Rahman Khan and in 1886 he issued an expulsion order for the Jews in Kabul. Their property was confiscated and they were deported to Tashkurgan in northern Afghanistan. Very quickly they leave their place of exile and reach Samarkand, which was ruled by the Russian Tsar. The merchants of Kabul found much blessing in the emigration that brought them to Samarkand. Extensive economic possibilities opened up to these Jews. Very quickly they made an economic soldier as international traders. They imported and exported goods: they exported to Europe krakol furs, carpets and dried fruits and imported fabrics, furniture, tools and appliances from Russia and China. Tremendous wealth that ended at once in the revolution of 1917 and they were forced to flee for their lives to Afghanistan or to Mashhad in Iran, where they returned to the life of martyrs after 77 years of Jewish life.

If we follow a

If we follow the migration of these Jews, which began with the migration from the Caucasus to northern Iran and from there they were exiled to Mashhad, and from Mashhad they reached Herat in

western Afghanistan and from there to Kabul in eastern Afghanistan and Makabul reached Samarkand and were a dominant factor wherever they went. They flee from Samarkand following Lenin's economic plan and Stalin's five-year plan, and you can't believe it - after a few generations they don the martyr's helmet again and live in Mashhad. - How do we define these Jews? Caucasians - because of their origin? Persian-Iranians - due to their residence in Qazvin and Mashhad? Afghans - due to their place of residence in Herat, Kabul and Tashkurgan? Buharim - because of their residence in Samarkand? Or maybe we will call them Eretz Yisraelites - because some of them took part in the construction of the Buharim neighborhood in Jerusalem and later some of them left the country for trade in Europe and America?

In any case, these wandering Jews are from the Persian-speaking Iranian region. They have migrated throughout their history, willingly or by force.

Migration on economic grounds - the trading cities

One of the characteristics of the Jews of the area of Bukhara, Afghanistan and Iran is the departure for long periods to the trading cities in Central Asia. The men were absent from their home for many months and arrived home on the eve of Passover and the eve of the terrible days. The merchant caravans lasted for many weeks and involved many dangers from robbers and beasts of prey. More than once they arrived in the city where they live after the holiday was sanctified and the rabbis prevented them from entering the city and meeting their family until after the holiday. This caused great unrest and a rebellion against the rabbis.

However, the rabbis in the big cities made sure that the merchants observed all the religious mitzvot. They sent to the trading cities 'holy vessels' - that is, butchers, cantors, rabbis and shofar blowers in the terrible days. The merchants lived in a caravanserai that was under their complete control and on Saturdays they locked the gates of the caravanserai and there was no going out or in it. When the merchants established themselves in the trading stations, their wives joined them, children were born and sap was sent from the central city. All the holy vessels were also a little engaged in trade and supplemented their income from the money of the merchants.

In fact, this is how the trading stations on the Silk Road were established and conducted in the previous centuries, except that the governing and supervising body from a religious point of view sat during the time of the Geniuses in Babylon. They removed from him the head of the diaspora and the heads of the yeshivas and in return were sent to them 'holy vessels' that managed the religious life.

In recent generations we find Jews abandoning their families and going to the trading cities or trading stations: Uba, Andchoi, Akche, Ghazni, Gazargaa, Yolotan, Mazar-y Sharif, Maimana, Meru, Sarkhes, Kala-y Nov, Kunduz , Shibergan, Tashkurgan,

The traveler Ephraim Naimark said about the city in the 19th century:

Their honorees [of Anusi Mashhad] I cannot call by name lest I reveal a secret. It is true that if he spoke to them, he would be able to search for them in the market of Nizashani, from which these martyrs would come every year. And whoever has a broad mind will be able to get to know them, and what's more, the man who will come to the city of Meru on the new railway [the trans-Caspian railway] will also be able to send them letters in the Rashi script and the holy language through the post office in Meru, if he knows that the name of one of the dignitaries of the community...

At the time of the founding of this city, about twenty Rathean Jews were found there who had trafficked the Turkmens, and after the order was issued to them to leave the city if they did not take part in the building, they made an effort and bought them a large area of land and built houses and shops there. Mashhadim from the Martyrs also fell upon them, until about sixty of our brothers gathered there whose members of the house live in Mashhad and in Harat... and then also came from our Bukhari brothers Ze'ir there in Mervah.

The wonderful thing about this story is that the martyrs of Mashhad did not get stuck in Mashhad but left Mashhad for trade purposes for a long or short period of time and they are engaged in trade in the trading cities in Turkmenistan, and in other cities in northern Afghanistan and northern Iran. The elderly parents, women and children were left in Mashhad and these were left to live a martyr's life in Mashhad, while the merchants, on the other hand, went to the trading cities, where they engaged in trade and behaved openly as Jews. During the Rosh Hashanah and Passover

holidays they went to their families in Mashhad and there they returned and behaved like martyrs who outwardly observe the laws of Shiite Islam. And so it repeats, God forbid.

Arminius and Vembri tell of his meeting in the city of Herat with one of the martyrs who traded in antiquities in Herat. A beautiful connection was established between the Mashhadi who behaved as a Jew in Harat and Arminius and Meri. One day Vembri met this Jew in Mashhad and addressed him in a friendly manner: Hello Jew!

The shocked man, Vembri said: Here in Mashhad I am a Muslim. Don't call me a Jew, because I might pay with my life.

Expulsion of Jews and exile

The Iranian and Afghan orientation was pro-Nazi during the Second World War, but already decades before, similar to the colonies of the Templars in our country, there were colonies of Germans in this area in the Aztala that enlightened Germany came to help the backward East. The Germans established educational institutions, hospitals. An entire generation of Afghans learned German and many went to Berlin, studied at German universities and adopted a Nazi orientation. The situation was no different in Iran. Reza Shah was dethroned in 1941 due to his German orientation. Following the Russian and British invasion of Iran, he was deposed and replaced by his son Muhammad Reza Shah Pahlavi.

Already in the First World War and especially in the Second World War, hundreds of German agents arrived in Iran and Afghanistan, who were engaged in inciting a tribe in a tribe on the border with Great Britain in India. Oil wells under British control were blown up, about 6000 warriors from the tribes of Waziristan raided under German guidance into the territories of India. At the same time, they initiated incursions of destruction and destruction into the territories of the Soviet Union. They trained and equipped the armies in the use of modern weapons, trained intelligence, army, police and secret police. The basic intention was to engage Russian and British forces to relieve pressure in Europe. They sought to attract raw materials, oil and minerals from Central Asian countries. Before going to the field, the agents converted to Islam in Berlin and learned the language of the destination country.

The Russian and British invasion of Iran in August 1941 and the arrest of the hundreds of agents and their deportation to India was a warning to the Afghans who arrested the agents and handed them over to the British. The agents sat in prisoner of war camps in India until the end of the war. Before the elimination of the German agents, they served as shadow advisers to ministers and office managers and according to them there will be talk.

The Jews were deprived of their livelihoods, meaning they could not trade with the world. Until then, most of the exports in Afghanistan were in the hands of Jews. The closing of the trade gates left the Jewish merchants with a large stock of furs and bankrupt. The trade and export center moved to Berlin. Jews were removed from the trading cities and concentrated in a few key cities, out of a desire to control the Jews and do with them as they wished. In Balach, the Jewish ghetto was obliterated and roads were paved over the Jewish homes. The Jews were forced to live in the open fields in unbearably harsh climatic conditions. The authorities offered to move the women and children to Muslim homes on the assumption that they would convert to Islam. The Jews came to Lem.

Escape from the Soviet Union to Iran and Afghanistan

Lenin's new economic policy (NAP) and Stalin's five-year plan in the 1930s led to the exposure of Jewish property and its confiscation. Thousands of Bukharian Jews fled to Iran and Afghanistan with the intention of obtaining certificates and reaching the Land of Israel. To be absorbed in trade in Iran and Afghanistan for a period of time, to the chagrin of local merchants or Indian merchants who operated in the region, the plight of the Bukharian Jews and the local Jews worsened. Jews were accused of spying for the Soviet Union and for the benefit of Great Britain. And the certificates were slow to arrive. The solution could have been mass immigration, but the calls to the aliya institutions were mostly false and the preferences for the aliya were different. Even when the state of Israel was established, the aliya department was suspected of being bastards and only the chief rabbi, Meir Hai Uziel, approved the immigration and determined that they are kosher Jews. Jews from Afghanistan are begging to immigrate to Israel.

A letter sent from Afghanistan in Hebrew indicates their absolute mastery of the Hebrew language and above all the Jews'

understanding of the anti-Semitism of their time: after the establishment of the state. The escape from exile was hindered because in Israel they were not at the top of the list to immigrate.

Everywhere we turn - the Eye of the Kingdom. And even with this country we are looked down upon. And if you wonder that in the 20th century, after World War II, such an anti-Semitic and fascist state remained in the world, the wonder is not so great, since it is known to your honor - the people of the Jewish Agency - that in the democratic, moral and cultural world of the European continent, a great holocaust happened to the Jews of Germany and Austria, etc. of the killing of six million of our brothers who were killed by the unclean Nazis from whose stain we have not yet been healed. We are in the exile of Ishmael, a wild and uncivilized people, all the more so because we are all in great danger, the danger of souls, since the way of the star of Jacob, from the day the first government of the people of Israel was established, their hatred for us has multiplied twofold.

Displaced people find refuge in Central Asia

The terms 'Children of Tehran' and ANDRES army are familiar in the context of Iran. Iran served as a country beyond the Polish Anders army. Among the recruits for this army were thousands of Jews, who were looking for a way to be freed from the concentration camps and to leave the Soviet Union. The large number of Jews, especially in the first units, aroused suspicion and opposition on the part of the Poles. There were often unstable relations between the Jewish soldiers and the army officers and claims bordering on anti-Semitism were directed against them, such as about the "disloyal behavior" of the Jews during the Soviet occupation. After that, many Jews who asked to be accepted into the army were disqualified due to their origin. A proposal was made that did not come to fruition to establish a separate "Jewish Legion" within the army. The families of several hundred of the Jewish soldiers joined the army on their journey to the Land of Israel, along with 716 Tehran children. Upon arriving in Israel, many Jewish soldiers defected and remained in the Land of Israel as illegal immigrants. One of the soldiers in Anders' army was Menachem Begin. Upon his arrival in Israel, Anders received a leave of absence from the army and was appointed the commander of the Etzel organization. The Poles called for him to

return to service, while his friends in Etzel called for him to defect, but he refused and returned to service. Only after he was legally released did he return to serve as the commander of the IDF.

The German invasion of Eastern Europe and Russia in 1941-1943 led to the flight of hundreds of thousands of displaced persons to Central Asia, among them tens of thousands of Jews, seeking asylum. The Muslim countries gave shelter to the Jews to the best of their meager ability.

Many thousands, mostly children, died of hunger, cold, epidemics and malnutrition. At the end of the war, thousands returned to Poland, but tens of thousands of Jews remained to live in the Muslim countries